

आरोग्याचा शिलेदार - डॉ. शिवप्रसाद थोरवे!

भारत सरकारच्या “नॅशनल कमिशन ऑन मॅक्रोइकॉनॉमिक्स ऍंड हेल्थ”च्या रिपोर्ट नुसार आज आपल्या देशातील एकुण बाह्य रुग्ण तपासणीतील 78% हे खाजगी क्षेत्रात तर केवळ 22% हे सरकारी व्यवस्थेद्वारे तपासले जातात. या देशातील विशेषतः गरीब व ग्रामीण नागरिकांना काय प्रकारची आरोग्यसुविधा पुरवली जाते याची ही एक झलक आहे. वैद्यकीय अधिका-यांची वानवा ही एक मोठीच समस्या असून दुर्दैवाने आख्ख्या महाराष्ट्राला त्याचा ताप भोगावा लागतो आहे. सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्था, डॉक्टर्स आणि बाकीचा गरजू समाज यांच्यात इतकी दरी का पैदा झाली आहे? ही स्थिती सुधारण्यासाठी काय करता येईल? गरिबांना, आणि विशेषतः दुर्गम भागामध्ये आरोग्यसेवा कशा उपलब्ध करून देता येतील?

या सर्व प्रश्नांची सार्वत्रिक उत्तरे मिळायला कदाचित अजुन बरेच वर्षे वाट बघावी लागेल. पण तोपर्यंत वैयक्तिक कृती आणि सामाजिक बांधिलकी मात्र गोठवून ठेवायची गरज नाही. याचेच प्रत्यंतर देताहेत निर्माण युवा चळवळीतील अनेक तरुण डॉक्टर्स! सन 2006 आली डॉ. अभय व डॉ. राणी बंग यांनी सुरु केलेली निर्माण ही प्रक्रिया युवकांना समाजातील विविध प्रश्नांकडे बघायची दृष्टी देते व स्वतः कृती करायची प्रेरणा आणि मार्गदर्शन देते. आज महाराष्ट्रभर पसरलेले निर्माणी विविध प्रश्नांशी झुंजताहेत. त्यातलेच काही तरुण डॉक्टर्स हे आरोग्य व्यवस्थेमध्ये शिरले आणि राज्याच्या दुर्गम भागात स्वतः सेवा देताहेत. जंगल, आदिवासी आणि नक्षलवाद यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या गडचिरोली जिल्ह्यातील धानोरा तालुक्यात पेंढरी, गट्टा व जारावंडी या तीन ठिकाणी स्वयंप्रेरणेने काम करताहेत शिवप्रसाद थोरवे, विक्रम सहाने आणि रामानंद जाधव हे तीघेही औरंगाबादच्या शासकीय महाविद्यालयातील वर्गमित्र! हे तिघे जण याचं प्रतिक आहेत की महाराष्ट्राचा आजचा युवा हा केवळ आपल्या स्वार्थापुरता मर्यादित विचार न करता त्याच्या बाहेर देखील बघु शकतो आणि विविध सामाजिक प्रश्नांचे आव्हान आपापल्या परीने पेलु शकतो. “देहातोंमें जाओ” हा गांधींचा संदेश स्वतःच्या जीवनात आणत हे सर्व जण कृतीशील झाले आहेत. आपण एम.बी.बी.एस. डॉक्टर आहोत याचा कुठलाही आव न आणता स्थानिक लोकांसोबत व तेथील

संस्कृतीशी पूर्णपणे एकरूप होऊन जाणे ही सोपी गोष्ट नव्हे. ग्रामीण व दुर्गम अशा भागात पी.एच.सी.वर एकटे राहणे, येणा-या रुग्णांशी प्रेमाने वागुन त्यांचे योग्य ते निदान करणे आणि आरोग्यव्यवस्थेतील नोकरशाहीला व लाल फितीला न कंटाळता आपले कर्तव्य करत राहणे हे या पंचविशीच्या तरुणांचे वर्तन अर्थातच कौतुकास्पद आणि अनुकरणीय आहे.

चाकोरीबाहेरची अनवट वाट - परभणी ते पेंढरी!

समाजातल्या गरजू लोकांसाठी 'काही तरी' करण्याची मनीषा बाळगणारे तरुण अवतीभवती बरेच असतात. पण प्रत्यक्ष काम करणाऱ्याची वेळ येते तेव्हा भौतिक सुखाचा मोह त्यांना टाळता येत नाही. प्रत्यक्ष कामाला भिडून मनातील इच्छेला कृतीत परिवर्तित करणारे फार थोडे असतात. गडचिरोली जिल्ह्यातील धानोरा तालुक्यात असलेल्या 'पेंढरी' येथील प्राथमिक आरोग्य केंद्रात वैद्यकीय अधिकारी म्हणून काम करणारा डॉ. शिवप्रसाद थोरवे हा असाच एक धडपड्या तरुण! शहरी झगमगाटाचे आकर्षण टाळून शिवप्रसाद वैद्यकीय सेवेसाठी जेव्हा गडचिरोलीची निवड करतो तेव्हा त्याच्यातील वेगळेपण तर दिसून येतेच; पण त्याचबरोबर तरुणाईच्या ऊर्जेला विधायक वळण लावणा-या 'निर्माण'चे यशही यातून अधोरेखित होते. समाजाला भेडसावणा-या विविध समस्या आणि माझे प्रोफेशनल कौशल्य यांची सांगड कशी घालता येईल या दृष्टीने प्रयत्न करणा-या अनेक निर्माणीन्पैकी शिवप्रसाद एक.

शिवप्रसाद (त्याचे मित्र त्याला प्रेमाने शिवा म्हणतात!) हा मूळचा परभणीचा. तल्लख बुद्धिमत्तेच्या आणि कठीण परिस्थितीतदेखील न डगमगणा-या शिवाला बारावीनंतर औरंगाबादच्या शासकीय महाविद्यालयात एम.बी.बी.एस. प्रवेश मिळाला. त्याचा छोटा भाऊ राहुल हा देखील इथलाच डॉक्टर आणि पुढे शिवाच्या पावलावर पाऊल टाकून तो देखील निर्माणमध्ये आला. एम.बी.बी.एस. चे शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना एक वर्ष शासकीय सेवा करणे गरजेचे असते. अन्यथा 10 लाख रुपयांचा बॉन्ड सरकारला भरणे सक्तीचे असते. बहुतांश मुले या दोन्हीपैकी काहीच करत नाहीत. शिवासारखा मुलगा विरळाच जो शहरात प्रॅक्टिस करायची सोडून सरकारी कार्यालयात अनेक खेटा घालतो आणि गडचिरोलीतील पेंढरीसारख्या दुर्गम भागातील प्राथमिक आरोग्य केंद्र स्वतःहून मागून घेतो. तिथुनच सुरु झाला त्याचा आव्हानात्मक परिस्थितीत स्वतःला आणि स्वतःच्या कौशल्यांना आजमावून पाहण्याचा प्रवास!

बांबू आणि सागवान यासकट घनदाट जंगल, गोंड आदिवासी, नक्षलवाद, पावसाळ्यातील पूर, डायरिया आणि मलेरिया यासाठी प्रसिद्ध असलेल्या गडचिरोली जिल्ह्याच्या केंद्रापासून 60 किलोमीटर आत वसलेले गट्टा हे गाव शिवप्रसादची कर्मभूमी. या अतिदुर्गम भागात वैद्यकीय सेवा पुरवणे हे एक आव्हानच! आणि ते तो समर्थपणे पेलत आहे. त्याच्या कार्यक्षेत्रात सुमारे 40 गावे येतात. डॉक्टर, दवाखाना, विविध आजार यांविषयी आदिवासींचे खूप समज - गैरसमज आहेत. त्यामुळे उपचारासाठी प्रथम पर्याय म्हणून ते सहसा दवाखान्यात येत नाहीत. शिवाय भोंदू डॉक्टरांचेही येथे मोठे प्रस्थ आहे. यामुळे आदिवासींना योग्य वैद्यकीय उपचार घेण्याकरता प्रवृत्त करण्यासाठी शिवाला प्रयत्नांची शिकस्त करावी लागली, लागते आहे. सुरुवातीला लोक दवाखान्यात येत नाही हे पाहिल्यावर शिवाने आणि त्याच्या टीमने लोकांच्या घरी जाऊन त्यांची तपासणी करणे सुरु केले. यामुळे लोकांसोबतचा संपर्क वाढून त्यांचा डॉक्टरवरील विश्वास प्रस्थापित व्हायला हळूहळू मदत होत आहे. पेंढरीच्या आरोग्यकेंद्रात त्याने अनेक नवीन बदल करणेही सुरु केले आहे. आदिवासींना 24 तास वैद्यकीय सेवा आणि तातडीक उपचार मिळायला हवेत, या भावनेमुळे शिवप्रसाद पेंढरीलाच मुक्काम करून राहतो आहे.

उच्चभ्रुपणाचा व आपल्या पदवीचा कुठलाही आव न आणता खेड्यातील लोकांसोबत आणि तेथील आदिवासी संस्कृतीमध्ये शिवप्रसाद सहज मिसळून गेला. अशा दुर्गम भागात 24 तास काम करताना एकटेपणाची भावना येणे साहजिक आहे. पण याचा बाऊ न करता मिळालेला वेळ तो उत्तम वाचनात सत्कारणी लावतो.

वैद्यकीय सेवा देण्याच्या आपल्या दैनंदिन कामाव्यतिरिक्त तालुक्यातील वरिष्ठ अधिका-याकडून होत असलेल्या भ्रष्टाचाराविरुद्ध देखील शिवप्रसादने आवाज उठवला. महाराष्ट्राच्या पूर्व टोकावरून पेंढरीतून त्याने दिलेल्या या ललकारीने पश्चिम टोकावरील मुंबईदेखील दणाणली आणि भ्रष्ट व्यक्तीवर कारवाई करण्यास बाध्य झाली. ही एक मोठीच उपलब्धी!

वृत्तीने बेडर असलेल्या आणि आपल्या निर्णयांवर खंबीर असलेल्या शिवाप्रसादला कायम नवनवीन आव्हानांना सामोरे जाण्याचे वेड आहे. म्हणूनच शहरातील चाकोरीबद्ध आयुष्यापेक्षा आदिवासी आणि ग्रामीण भागात आरोग्यसेवा देण्याचे काम त्याला अधिक प्रेरणादायी वाटते. आव्हानांचा एक एक पर्वत पार करत तो आपला जम बसवत आहे. पुढे देखील या क्षेत्रातच काम करण्याचे त्याने आता ठरवले आहे.

निर्माण शिक्षणप्रक्रियेतील एक महत्वाचे गृहितक हे आहे की 'स्वः' ची ओळख ही काही गुहेत बसून होत नाही. आपला 'स्वः' हा प्रकाशासारखा आहे असं ही प्रक्रिया मानते. आपल्याला निव्वळ प्रकाश कधीच दिसत नाही. तर जेव्हा प्रकाश एखाद्या वस्तूवर आदळून परावर्तित होईल, तेव्हा ती वस्तू प्रकाशमान, दृश्य होते आणि तेव्हा आपल्याला प्रकाश दिसतो. तसंच 'स्वः' बाबत देखील आहे... जेव्हा आव्हान सामोरं येतं, तेव्हा 'स्वः' दृश्यमान होतो. कृतींमधून आणि आव्हानांना सामोरं जाऊनच स्वःला त्याची ओळख पटते. आणि 'स्वः'च्या शोधासाठी जेव्हा मी समाजात मिसळून तेव्हा आपोआपच मला समाज कसा आहे ते ही कळेल. सार्वजनिक आरोग्याच्या काय समस्या आहेत हे समजायचं असेल तर सरकारी प्राथमिक आरोग्य केंद्रावर काय अवस्था आहे, ते तिथं प्रत्यक्ष जाऊन, काम करून पाहायचं. हेच शिवा करतोय.

स्वतःच्या दैनंदिन जीवनातल्या चार भिंतींच्या थोडं बाहेर पडलं तरी असंख्य अनुत्तरित प्रश्न आ वासून उभे असलेले दिसतात. या समस्या कपोलकल्पित नाहीत. त्यांची संपूर्ण उत्तरे कदाचित कुणालाच माहिती नाहीत. पण त्यांना भिडता येणे मात्र शक्य आहे. त्यासाठी मात्र हे प्रश्न बघू शकण्याची संवेदनशीलता, त्यावर कृती करावीशी वाटण्याची तळमळ, आणि प्रत्यक्ष निर्णय घेऊन जीवनाच्या ख-या परंतु ब-याचदा दुर्लक्षित अशा कुरुक्षेत्रावर उतरण्याची हिंमत व मनाची कणखरता या आवश्यक बाबी आहेत.

'आर्थिक' चिंता वा हव्यास' याच्यापुढे जाऊन 'जगण्यातील अर्थपूर्णतेचा ध्यास आणि समाजातील विषमतेचा हास' या अनुषंगाने आजची तरुणाई काय काय करू शकते.....शिवप्रसादचा प्रवास हा याचेच प्रत्यंतर देतो आणि म्हणूनच तो इतर अनेकांसाठी प्रेरणादायी आहे.

माझ्या शिक्षणाचा उपयोग समाजातल्या विविध प्रश्नांना सोडवण्यासाठी कसा करता येईल याचा शोध अनेक तरुणांना असतो. पण म्हणजे नेमकं काय करावं हे मात्र ब-याचदा सुचत नाही. अशा तरुणांना दिशा देणं आणि संघटित करणं या उद्देशाने 'निर्माण' कार्यरत आहे. निर्माणची पुढची बॅच येत्या जानेवारीमध्ये सुरु होणार असून त्यासाठीचा प्रवेश अर्ज <http://nirman.mkcl.org> ह्या वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.

1. निर्माण शिबिरात येताना (2011 साली)

2. निर्माण शिबिरादरम्यान डॉ. अभय बंग यांच्याशी चर्चा करताना.

3. आदिवासी रुग्णांना सेवा देतांना!

4. निर्माण शिबिरात इतर सहभागी शिबिरार्थीसमोर अनुभव कथन करताना

